

Autohtoni kultovi i razvoj kršćanstva u rimskoj provinciji Dalmaciji

Migles, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:747955>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-12-02**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski sveučilišni studij pedagogije i povijesti

Andrea Migles

**Autohtoni kultovi i razvoj kršćanstva u rimskoj provinciji
Dalmaciji**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2018.

Sveučilište J. J. Strossmayera
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Preddiplomski sveučilišni studij pedagogije i povijesti

Andrea Migles

**Autohtoni kultovi i razvoj kršćanstva u rimskoj provinciji
Dalmaciji**

Završni rad

Humanističke znanosti, Povijest, Stara povijest

Mentor: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2018.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	1
2. NASTANAK PROVINCIJE DALMACIJE	3
3. RIMSKA PROVINCIJA DALMACIJA I PROCES ROMANIZACIJE	4
4. OBILJEŽJA RIMSKE RELIGIJE	5
5. KLASIČNI KULTOVI I AUTOHTONA VJEROVANJA	6
6. AUTOHTONA BOŽANSTVA U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI	9
6.1. SINKRETIZAM VENERE.....	10
6.1.1. VENERA ANZOTICA	10
6.2. LATRA	11
6.3. BIND – NEPTUN	12
6.4. MEDAUR	13
6.5. SILVAN.....	14
6.6. KULT JUPITERA SABAZIJA.....	15
7. RIM I KRŠĆANSTVO	17
7.1. PROGONI KRŠĆANA U RIMSKOM CARSTVU	18
8. KRŠĆANSTVO U ILIRIKU	20
8.1. KRŠĆANSTVO U DALMACIJI.....	21
8.2. SALONA I SALONITANSKI MUČENICI	22
9. ZAKLJUČAK.....	25
10. LITERATURA	27
11. POPIS ILUSTRACIJA	29

Sažetak

Istraživanje antičkih kultova predstavlja značajno poglavlje u proučavanju prošlosti jednog historijskog prostora. Osvajanjem Ilirika kultovi su postali važan čimbenik romanizacije. Na području provincije Dalmacije dokazano je postojanje triju vrsta kultova: autohtoni, grčko-rimski i orijentalni. O autohtonim kultovima teže je govoriti jer su prošli proces koji se u suvremenoj antičkoj historiografiji naziva Interpretatio Romana. Ključna odlika ovog procesa sastoji se u preuzimanju imena rimskih božanstava. Rimljani su na novoosvojenom području uveli svoje službene i privatne kultove, ali su dopuštali štovanje božanstava lokalnog stanovništva na privatnoj razini. Tijekom 3. stoljeća na tlo provincije Dalmacije prodiru i orijentalni kultovi, a dolazi i do širenja kršćanstva. Rad daje pregled kultova koji su doživjeli rimsku interpretaciju nakon osvajanja i osnivanja provincije Dalmacije. Također obrađuje pojavu i širenje kršćanstva na tlu provincije, s naglaskom na progone kršćana, salonitanske mučenike i legalizaciju kršćanstva.

Ključne riječi: Ilirik, provincija Dalmacija, autohtoni kultovi, romanizacija, orijentalni kultovi, kršćanstvo

1. UVOD

Zadatak ovog rada je na temelju dostupne literature obraditi, prikazati i razjasniti autohtone kultove na prostoru Ilirika, točnije rimske provincije Dalmacije u kontekstu romanizacije te pojavu i širenje kršćanstva na istom prostoru u prva tri stoljeća nove ere. Budući da je riječ o vremenskom razdoblju u kojem se stari poganski kultovi preklapaju s mladim kršćanstvom i koegzistiraju, u radu će se tumačiti neke bitne razlike, ali i izvanjske sličnosti ovih religijskih sustava.

U prvim poglavljima, odnosno u prvom dijelu rada opisan će se nastanak provincije Dalmacije te širenje rimske vlasti i rimske religije na navedenom prostoru. Prikazat će se glavna obilježja rimske religije, a osobit fokus bit će stavljen na proces romanizacije te međusobno djelovanje i stapanje klasičnih kultova i autohtonih vjerovanja.

Širenje rimske vlasti ujedno je značilo i širenje rimske religije unutar provincije Dalmacije. Započeo je proces romanizacije koji podrazumijeva novo socio-ekonomsko, kulturno i političko stanje kao i nove religijske aspekte. Jedan od važnijih procesa vezanih uz romanizaciju Dalmacije jest onaj religijski. Rimljani, kao ni pokoreno autohtono stanovništvo nisu imali ujednačen skup religijskih vrijednosti pa je religija kao takva doživjela brojne promjene - od uvođenja novih božanstava, dodavanja atributa starima te sinkretizama s raznim mediteranskim božanstvima. Na rimsku religiju utjecala su rimska osvajanja i susret s novim vjerovanjima različitih naroda na osvojenim područjima, ali proces je išao i obrnuto. Dakle, osvajači su utjecali na osvojene, ali i osvojeni na osvajače. Zbog složenosti navedenih religijskih procesa cilj rada nije samo prikazati autohtona božanstva s kojim su se Rimljani susreli u novoosvojenoj provinciji, već i način na koji su kultovi dospjeli na određena područja te njihovu adaptaciju unutar nove okoline, odnosno njihovo mijenjanje pod rimskim utjecajem.

U drugom dijelu rada obrađuje se pojava i širenje kršćanstva u rimskoj provinciji Dalmaciji. Kako bi se lakše razumjelo širenje kršćanstva, važno je razmotriti i društveno-povijesni kontekst u kojem se ono javlja. Zbog toga određena poglavlja govore o položaju nove vjere unutar Rimskog Carstva, o odnosu rimskih vlasti prema kršćanima te o bitnim razlikama između kršćanstva i do tada poznatih religija i vjerovanja. Obuhvaćeno je razdoblje od 1. od 4. stoljeća, koje je obilježeno intenzivnim širenjem kršćanstva, pokušajima njegova

iskorjenjivanja od strane rimske države te konačnom legalizacijom u vrijeme cara Konstantina Velikog.

U prvim stoljećima kršćanstvo se širi i na prostor Ilirika, a prvi tragovi na području Dalmacije zabilježeni su već u 1. stoljeću. Ondje je kršćanstvo implementirao apostol Pavao poslavši svog učenika Tita u Ilirik i Dalmaciju, o čemu svjedoče Pavlove poslanice. Iz poslanica također saznajemo da se kršćanstvo najuspješnije razvijalo u središtima provincija i većim gradovima. U slučaju provincije Dalmacije, glavni grad i najveće kulturno središte bila je Salona. Ondje je sredinom 3. st. došlo do snažne afirmacije kršćanstva i razvoja jake kršćanske zajednice, dok se u drugoj polovici 3. st. Salona već razvila u metropoliju rimske provincije Dalmacije. Brojnim arheološkim istraživanjima u Saloni otkriveni su ostaci velikog vjerskog kompleksa, starokršćanska groblja koja potvrđuju štovanje kulta mučenika, zatim ostaci brojnih crkava, bazilika te mnogi drugi ostaci materijalne kulture koji svjedoče o bogatom vjerskom životu kršćana u Saloni, ali i cijeloj provinciji Dalmaciji.

2. NASTANAK PROVINCIJE DALMACIJE

Ilirik (lat. *Illyricum*) je rimska provincija formirana nakon dva i pol stoljeća rimskog osvajanja ilirske države i pokoravanja različitih zajednica i plemena na tom prostoru. Teritorij Ilirika protezao se od rijeke Drim u današnjoj Albaniji do Istre u Hrvatskoj i od obale Jadranskog mora do Panonske nizine. Proces pacifikacije ovog prostora bio je konačno dovršen za vladavine Oktavijana Augusta 9. godine poslije Krista, kada je uspostavljena administrativna organizacija Ilirika.¹

Prodiranje rimske vlasti u Dalmaciju bio je dug proces koji je trajao od 3. st. pr. Kr. do prve polovice 1. stoljeća. Autor M. Zaninović navodi četiri glavne faze. Prva faza obilježena je borbama između Rimljana i ilirske države od 229. - 167. pr. Kr. Druga faza trajala je od 158.-33. pr. Kr., kada su se Rimljani sukobljavali s različitim plemenima te prodrli duboko u unutrašnjost Ilirika. Treća faza od 6.-90 g. poslije Krista započela je velikim panonsko-delmatskim ustankom, a nedugo nakon njegova završetka, oko 9. g. po. Kr. osnovana je posebna *provincia Dalmatia*. Četvrta faza vrijeme je boravka auxilijarnih kohorti od 94. - 245. god. Dakle, rimsko ovladavanje Ilirikom započelo je Prvim ilirskim ratom 229. god. pr. Kr., a konačna vlast nad cijelim područjem Ilirika uspostavljena je nakon Batonova ustanka 9. godine.²

Tek nakon uspostave rimske vlasti o Iliriku se može govoriti kao o velikom ujedinjenom području. Za ovu temu značajan je posljednji stadij širenja rimske vlasti Ilirikom, već spomenuti panonsko-delmatski ustanak, koji je trajao od 6.-9. godine, a nakon kojeg dolazi do podjele Ilirika na dvije nove provincije. Službeni naziv provincija bio je u početku *Illyricum Superius* (Dalmacija) i *Illyricum Inferius* (Panonija). S vremenom su se nazivi Gornji Ilirik i Donji Ilirik izgubili pa su se tijekom cijelog rimskoga carskog doba za obje provincije upotrebljavala njihova vlastita imena. Granica između Dalmacije i Panonije išla je od Velike Kapele, uz rijeku Kupu, oko tridesetak kilometara južno od Save do ušća Kolubare pokraj Obrenovca. Granica je dokumentirana i dvama toponimima *Ad fines* (lat. na granici; Topusko i Laktaši kraj Banja Luke). Nije u potpunosti sigurno koje se godine dogodila ta podjela, ali vjerojatno nakon ustanka ili neposredno nakon Augustove smrti.³

¹ Bože Mimica, *Dalmacija od antike od 1918. godine*, Naklada Vitagraf, Rijeka, 2003., str. 104

² Marin Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 209, 210

³ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Leykam international, Zagreb, 2009., str. 184

3. RIMSKA PROVINCIJA DALMACIJA I PROCES ROMANIZACIJE

Provincija Dalmacija protezala se od rijeke Raše u istočnoj Istri pa sve do Lješa koji se nalazi u sjevernoj Albaniji. Glavni grad provincije bila je Salona (današnji Solin) u kojem je najprije stolovao carski namjesnik, a kasnije vojni zapovjednik (*dux*) i civilni guverner. Ime Dalmacije nedvojbeno potječe od Delmata, značajnog plemena koje je nastanjivalo kraj između Krke i Neretve, a središte im je bio Delminij, današnja gradina Borčani na Duvanjskom polju. O tome svjedoče i Ciceronova pisma u kojima je "Delmatia zemlja Delmata koju Vatinije ne kontrolira".⁴ Rimljani su provinciju prvo nazivali Gornji Ilirik, no s vremenom je prevladalo ime Dalmacija (ili Delmacija).

Dalmacija je za Rimljane predstavljala važno vojno, trgovačko i kulturno središte. Kao poveznica Italije i Panonije bila je od posebne važnosti za sigurnost cijele države. Kako bi se nakon Batonova ustanka spriječile daljnje eventualne pobune, na području provincije razmještena je vojska koja je jamčila njezinu sigurnost. Tako su u Dalmaciji podignuti legijski logori s posadom dviju legija i nizom pomoćnih četa (*auxilia*). Upravo su te čete zaslužne za širenje rimske kulture. Rimski vojnici su kao glavni romanizatori širili latinski jezik, gradili ceste, mostove, utvrđivali tabore, razvijali promet i trgovinu te tako podizali ekonomsku snagu zemlje.⁵

Ubrzo po zaposjedanju Ilirika, u 1. stoljeću uslijedio je tzv. Rimski mir (*Pax Romana*). Riječ je o razdoblju rimske države, tj. Rimskog Carstva koje je obilježeno izostankom većih oružanih sukoba na teritoriju Carstva. Takvo stanje potrajalo je do kraja 2. stoljeća, a u tom razdoblju dolazi do razvoja prometa, ekonomije te širenja rimske kulture. Dakle, pacifikacijom rimske države stvoreni su uvjeti za romanizaciju, urbanizaciju i municipalizaciju osvojenih područja. Proces romanizacije je zapravo akulturacija autohtonog stanovništva rimskom načinu života i u većini slučajeva nije bio nasilni proces.⁶

Rimljani nisu uvijek pokorene narode progonili i istrebljivali, već su im vrlo često znali ostaviti široko područje slobode pa su tako mogli sačuvati svoj narodni identitet i tradiciju.

⁴ Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, str.184, 185

⁵ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1526. - prvi dio*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 54, 55

⁶ Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, str. 164

Iako su im često ograničavali slobodu, s druge strane pokoreni narodi dobili bi određenu političku i ekonomsku sigurnost (npr. zaštita od provale barbara, veće blagostanje pokorenih pokrajina i sl.).⁷ Ovo je bio slučaj i sa pokorenim narodima na području Ilirika. Lokalna aristokracija brzo je uvidjela prednosti suradnje s rimskom upravom. Dodjeljivanjem određenih povlastica najuglednijim pripadnicima lokalnih zajednica stvorena je autohtona elita, poseban društveni sloj koji je postao glavni pokretač romanizacije domaćeg stanovništva. Tako su najistaknutiji članovi starosjedilačkih rodovskih zajednica počeli uvoditi elemente rimskog identiteta kao što su latinski jezik, imena i imenske modele, spomenike i natpise po uzoru na rimske običaje, zatim ceste, kuće, institucije i naposljetku gradove prema rimskoj urbanističkoj teoriji. Autohtone zajednice mogle su i dalje živjeti prema svojem ustaljenom, tradicionalnom načinu života, štujući svoje bogove i običaje, ukoliko se uz to nisu opirali integraciji rimskih.⁸

Romanizacija je niz kompleksnih procesa stapanja rimske mediteranske kulture i kulture pokorenog autohtonog stanovništva koje postupno napušta vlastite tradicije i preuzima rimske običaje. Osim novih oblika proizvodnje, društvene organizacije, načina života i kulture, rimska civilizacija utjecala je i na duhovni život domaćeg stanovništva. Rimljani su u osvojenim područjima širili izvornu rimsku religiju te tako izvršili snažan utjecaj na autohtone kultove i vjerovanja. U rimskoj provinciji Dalmaciji brojni spomenici, natpisi i ostali nalazi svjedoče o postojanju velikog broja kultova različitog podrijetla, a svi oni jednako su važni za razumijevanje i tumačenje prijelaza iz autohtone kulture predrimskih starosjedilaca u klasičnu rimsku civilizaciju.⁹

4. OBILJEŽJA RIMSKE RELIGIJE

Rimska religija bila je politeistička pa je zbog toga lako prihvaćala druge, nove religije. Također je bila oslobođena svih mitskih vjerovanja, po čemu se uvelike razlikovala od grčke religije. Na vjeru su Rimljani gledali kao na *ugovor s bogovima*. Samo točnim ispunjavanjem svih vjerskih obaveza, odnosno obavljanjem vjerskih formalnosti Rimljani su mogli očekivati naklonost bogova. Dakle, u savezu ljudi i bogova u starome Rimu njegovi su građani uvijek poštivali zadane kultne obrede, prinosili žrtve i upućivali molitve o čemu svjedoči velik broj sačuvanih žrtvenika, votivnih natpisa, reljefa, kao i brojne skulpture. Na rimsku religiju

⁷ Marin Srakić, *Ideal mira. Crkva u svijetu* 23 br. 4., Split, (1988)., Str. 296

⁸ Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, str. 164

⁹ Robert Matijašić, *Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija*, FF Press, Zagreb, 2013., str. 61, 62

značajno su utjecali i drugi narodi s kojima su Rimljani dolazili u doticaj, a osobito su to bili Grci. Osim božanstava koja su bila izvorno rimska, a koja su pod utjecajem grčke mitologije i ikonografije uz svoja osnovna obilježja poprimila i neka svojstva grčkih bogova, Rimljani su štivali i neka orijentalna božanstva, kao i neka autohtona božanstva čije su kultove zatekli u osvojenim provincijama.¹⁰

Širenjem i prenošenjem rimske religije na nova područja, ona doživljava transformaciju, poprima nove forme i počinje se individualizirati pod utjecajem novih zajednica. Budući da su u Carstvu vladale velike religiozne slobode, većina njegovih podanika nastavila je štovati svoja lokalna božanstva. Kroz štovanje mnogobrojnih kultova i lokalne svetkovine koje su se održavale diljem Carstva lako je dolazilo do razmjene i asimilacije bogova, kao i načina štovanja. Na taj način u mnogim rimskim provincijama došlo je do poistovjećivanja lokalnih bogova s rimskim, odnosno lokalnim božanstvima davana su rimska imena te vanjska obilježja i forme rimskih bogova. Tacit je za taj proces upotrijebio do danas općeprihvaćen termin *interpretatio romana* (rimsko tumačenje).¹¹

Za rimsku religiju još je karakterističan i religijski sinkretizam. On podrazumijeva fuzijski proces dvaju različitih sustava vjerovanja koji pri tome uključuju promjenu. Kult ili religija preuzima određena svojstva nekog drugog religijskog sustava ili kulta s kojim je sinkretizam proveden.¹²

5. KLASIČNI KULTOVI I AUTOHTONA VJEROVANJA

Kod proučavanja pobožnosti starih Grka i Rimljana najčešće se susreću tri pojma. Prvi je pojam *religija* koji označava vjeru pojedinog naroda ili pojedinca. Drugi pojam je *mitologija* kojim se označava skup priča o božanstvima ili junacima (polubogovima). Uz ove pojmove javlja se još i treći pojam *kulta* koji podrazumijeva religiozne obrede, odnosno način služenja i štovanja pojedinog božanstva. Kultovi se u antičkoj arheologiji dijele s obzirom na izvorište, u četiri grupe: grčki, rimski, orijentalni i autohtoni (izvorni, domaći). Obredni postupci i materijalni ostaci glavni su nositelji kulta. To su npr. kipovi, oltari, votivni

¹⁰ Mirjana Sanader, *O antičkim kultovima u Hrvatskoj, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 101, br. 1 (2008.), str. 157

¹¹ Nenad Cambi, *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002., str. 95, 96

¹² Ljubica Perinić, *Različite razine sinkretizma na tri Silvanova spomenika, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 32, br. 1 (2015.), str. 215

predmeti i sl. Kultnim postupcima nastojalo se korisno usmjeriti djelovanje pojedinog božanstva.¹³

Kada je riječ o klasičnim rimskim kultovima, vjerska praksa imala je svrhovitu funkciju. Cilj religioznih obreda bio je održati ravnotežu između ljudi i božanskih sila koje su upravljale njihovim svakodnevnim životima. U kasnom razdoblju rimske države pobožni i konzervativni Rimljani vjerovali su u prisutnost bogova u svim oblicima života, na polju, u gradu i kod kuće. Zbog toga su prinošenjem žrtava i ritualnim obredima nastojali obvezati prirodne sile da štite njihovu vatru, hranu i domove. Vjerski rituali i obredi bili su temelj rimske religiozne prakse.¹⁴

U kasnom razdoblju Republike kao posljedica društvenog razvoja i procvata kulture javlja se vjerska obnova uvođenjem novih kultova pod utjecajem helenističkog svijeta i naroda Istoka. Rimski božanstva dolaze pod jak utjecaj Grčke. Rimljani su prihvatili velika grčka božanstva i dali im rimska imena. Izjednačavanjem s grčkim bogovima Rimljani su prihvatili njihove kultove, osobnosti, razvijene mitove kao i predmete s kojima su se pojavljivali. Tako je *Jupiter* (bog neba, otac bogova i ljudi) odgovarao svojem grčkom pandanu Zeusu, njegova sestra i žena *Junona* (božica žena i majčinstva) odgovarala je Heri, *Mars* (bog rata) Aresu, *Apolon* (bog svjetla, uma, umjetnosti) Apolonu, *Venera* (božica ljubavi i ljepote) Afroditi, *Minerva* (božica zanata i mudrosti) Ateni, *Merkur* (bog trgovine, božanski glasnik) Hermesu, *Dijana* (božica šuma i Mjeseca) Artemidi, *Neptun* (bog mora) Posejdonu, *Vulkan* (božanski kovač) Hefestu, *Kupido* (bog ljubavi) Erosu itd.¹⁵

Dok je rimski religijski sustav dobro poznat zahvaljujući bogatoj arheološkoj ostavštini, isto se ne može reći i za dugovni život i autohtona vjerovanja ilirskih i drugih pokorenih naroda. Dok je rimska religija bila religija jedne države i svih njezinih građana, stanovništvu na prostoru Ilirika ne može se pripisati jedinstvena kultura, kako materijalna tako ni duhovna. Duhovni život domaćeg stanovništva formirao se u različitim društveno-političkim uvjetima i pod utjecajem različitih kultura (grčke, etrurske, keltske, tračke, rimske). Različitost u materijalnoj i duhovnoj kulturi posljedica je političke i teritorijalne nejedinstvenosti.¹⁶

Religija naroda na prostoru Ilirika po pojavama i sadržaju bila je vrlo složena i heterogena, a takvo stanje zateklo je rimsko osvajanje i okupacija. Na tom velikom području nije postojala

¹³ Mirjana Sanader, *Rasprava o rimskim kultovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 7

¹⁴ Mimica, *Dalancija od antike do 1918. godine*, str. 89

¹⁵ Isto, str. 89

¹⁶ Isto, str. 123, 124

jedinstvena kultura, već puno srodnih kulturnih skupina i grupa. Također nije postojao ni jedinstveni religiozni simbolički sustav, kao ni jedinstvena religija.¹⁷ Ipak danas se govori o religiji koja je u sebi sadržavala obilježja nekoliko kulturnih sfera i tako pokazala sigurnu podložnost općim civilizacijskim tijekovima. Zabilježen je utjecaj rimske civilizacije i to osobito u priobalnim krajevima, kao što je na primjer rimska provincija Dalmacija, gdje je najprije došlo do asimilacije. Starosjedioci su pod rimskim utjecajem podizali zavjetne spomenike svojim domaćim božanstvima, preko kojih se danas mogu proučavati autohtona vjerovanja pojedinih plemenskih zajednica.¹⁸

U procesu romanizacije istočne jadranske obale odnos klasičnih kultova i autohtonih vjerovanja ima posebno značenje u proučavanju prošlosti ljudskih zajednica, a osobito njihova duhovnog života. Dolazak klasičnih kultova (grčko-rimskih) označio je "zatiranje" starosjedilačkih kultova i nametanje novih vjerovanja, ali isto tako i prožimanje dviju civilizacija. Rimljani su u osvojene krajeve donijeli svoj panteon, skup bogova i vjerovanja, kultova i običaja. Međutim otvorenost i tolerancija prema drugim religijama navela je Rimljane da se ne protive zatečenim kultovima starosjedilaca. S vremenom su se ta dva svijeta prožimala toliko da su se na kraju spojila u cjelinu. Iako su pokoreni narodi morali priznati rimske bogove, bilo im je dopušteno i dalje vjerovati u vlastite. Budući da su i Rimljani i starosjedioci pripadali istom svijetu indoeuropske, politeističke religije, nije bilo teško postići duhovno jedinstvo. Riječ je o religijskom sustavu u kojem postoji hijerarhija bogova, a "funkcije" pojedinih božanstava (bog rata, božica ljubavi, plodnosti, itd.) bile su slične pa samim time i usporedive. Zbog toga su se pojedina starosjedilačka božanstva postupno izjednačavala s rimskim te su preuzimala njihova imena. Procesu stapanja klasičnih rimskih i autohtonih kultova pogodovala je i činjenica da vjerovanje klasične antike nije imalo izgrađeni teološki sustav kao jedinstven i zaokružen sustav vjere.¹⁹

¹⁷ Julijan Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Dometi* 17, br. 5 (1984), str. 7

¹⁸ Sanader, *Rasprava o rimskim kultovima*, str. 8

¹⁹ Matijašić, *Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija*, str. 62

6. AUTOHTONA BOŽANSTVA U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI

Na području rimske provincije Dalmacije epigrafski je potvrđeno nekoliko božanstava tijekom rimskog razdoblja. Domaće stanovništvo je po uzoru na Rimljane svojim božanstvima podizalo spomenike na kojima se prvi put pojavljuju njihova imena. Ti spomenici svjedoče o identificiranju narodnih božanstava s pojedinim božanstvima iz rimskog panteona, kao i o prilagodbi starosjedilaca novim društveno-političkim uvjetima. Spomenici također potvrđuju kako se uklesana pojedinačna imena pojavljuju samo u određenim područjima, a ne na cijelom teritoriju provincije. Riječ je dakle o lokalnim, autohtonim božanstvima.²⁰

Na području Liburnije susreće se npr. Božica *Anzotica*, koja odgovara rimskoj Veneri, dok su u Istri potvrđena božanstva *Eia*, *Melesocus*, *Iria* i dr. Kod Japoda najznačajnije božanstvo bio je *Bindus*, pandan rimskog boga mora i izvora Neptuna. Zaštitnik izvora zvao se *Vidasus*, a na spomenicima se uvijek pojavljuje sa pratiljom *Thanom*, koja odgovara rimskoj Dijani (zaštitnici lova, prirode, božica svjetlosti). Taj božanski par vjerojatno je bio štovan od strane brojnih zajednica na području Ilirika i imao je visoko mjesto u hijerarhiji bogova. Među autohtonim stanovništvom također je bio vrlo razvijen kult latiniziranog domaćeg božanstva *Silvana*, koji je bio poistovjećen s italskim *Silvanom* i grčkim *Panom* (bog šuma, pašnjaka, pastira). Najviše reljefa sa prikazom *Silvana* pronađeno je na području Delmata.²¹

Rimska provincija Dalmacija dijeli se u nekoliko teritorijalnih i etničkih cjelina s obzirom na osnovne karakteristike razvoja religije autohtonih naroda i plemena. U unutrašnjosti provincije nalazilo se područje nekoliko panonskih naroda i plemena (Mezeji, Dezitijati, Autarijati, Pirusti). Zatim regija Delmata koja se protezala od Krke do Neretve na obali, a u unutrašnjosti je obuhvaćala krška polja (Sinjsko, Imotsko, Duvanjsko, Kupreško). Zatim kraj južno od Neretve do južnih granica provincije i antička Liburnija koja je u religijskom pogledu bila bliska sa Histrijom. Posebna teritorijalna cjelina bila je i Japodija koja se dijelila na sjeveroistočni (između Une i Sane) i jugozapadni dio (Lika i Gorski kotar). Na području istočne i sjeveroistočne Dalmacije gotovo da i nema potvrda o štovanju autohtonih božanstava u antici.²²

²⁰ Mimica, *Dalmacija od antike do 1918. godine*, str. 124

²¹ Isto, str. 125

²² Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 9

6.1. SINKRETIZAM VENERE

Venera je bila rimska božica ljepote i ljubavi, preuzeta iz grčke religije, tj. bila je istovjetna s grčkom božicom Afroditom. Podaci o štovanju Venere u provinciji Dalmaciji vrlo su brojni, a najčešće se javljaju u obliku epigrafske građe. Na različitim natpisima Venera nosi različite epitete. U Ninu je bila štovana kao *Venus Augusta*, u Skardoni, Saloni i Naroni kao *Venus Victrix*. U Saloni se još javlja kao *Venus Baca*, Čitluku kao *Venus Genetrix*, a na Korčuli kao *Venus Pelagia*. Svaki od navedenih epiteta može ukazivati na percepciju određene društvene grupacije prema kultu. Primjerice, Venera Pelagija predstavlja sinkretizam Venere s grčkom božicom Afroditom, što zapravo vuče korijene još od početaka grčke kolonizacije naših prostora. Uz dodane epitete mora se uzeti u obzir i kontaminacija koja je nezaobilazna, poput one u Ninu gdje se štovala zajedno s autohtonom Anzotikom i to kao Venera Anzotika.²³

6.1.1. VENERA ANZOTICA

Anzotica je božica liburnsko-rimske Enone (Nina) koja je *interpretatione romana* dobila naziv *Venus Anzotica*, o čemu svjedoči i pronađeni kip Venere Anzotike. Kip je pronađen 1938. god. u Ninu, kod ulaza u ninsku luku, a čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu. Venera je prikazana stojeći, s nagim torzom, a do nje stoji Prijap s obiljem plodova i naglašenim falusom. Suić navodi da je Prijap kao muški princip ovdje podređen Veneri, odnosno ženskom principu te smatra da je to odraz liburnskih tekovina.²⁴

O postojanju ovog kulta svjedoče i dva natpisa. U jednom od natpisa božanstvo se javlja samo s domaćim imenom, dok drugi natpis donosi rimsku interpretaciju Anzotike kao Venere. Etimologija imena Anzotika zasada još uvijek nije poznata, ali pretpostavka je da je njeno ime imalo značenje koje je bilo u uskoj vezi s njezinim atributima u kultu. Prema M. Suiću veza između liburnske Anzotike i rimske Venere počiva na principu rodosti i plodnosti.²⁵ Jedan od natpisa posvećen je Anzotiki, a drugi je pronađen zajedno sa spomenutom statuom. Uz pomoć tog natpisa N. Cambi datirao je statuu u 1. stoljeće. On smatra da su sva tri nalaza, dakle i statua i epigrafski spomenici bili dio istog kulturnog kompleksa u kojem se mogu pratiti dva stupnja razvoja kulta Anzotike. U prvom je ona čisto autohtona, liburnska Anzotika, bez utjecaja rimske religije, dok je u drugom rimskom

²³Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 11

²⁴ Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., str. 260

²⁵ Mate Suić, *Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici*, str. 73-75

interpretacijom dobila naziv *Venus Anzotica*, što potvrđuje sinkretizam Anzotike s rimskom Venerom.²⁶

6.2. LATRA

Spomenici s područja antičke Liburnije i Histrije potvrđuju značajnu ulogu skupine ženskih božanstava među autohtonim kultovima u Iliriku. Prema broju spomenika na području Liburnije najzastupljeniji je bio Latrin kult. Poznato je ukupno dvanaest epigrafskih spomenika, od kojih je jedanaest s područja Liburnije, a jedan potječe iz Salone. Po rasporedu i broju nađenih natpisa nameće se zaključak da je središte Latrina kulta bilo u današnjem Nadinu, budući da je ondje pronađeno njih šest. Raspored spomenika u Nadinu (dva na samoj gradini i ostatak na raznim predjelima oko Nadina) pokazuju da je božica Latra štovana u samom gradu, ali i na njegovom ageru. Iako se na temelju spomenika i natpisa može sa sigurnošću utvrditi područje na kojem je kult bio raširen, točno vrijeme njegova nastanka ne može se preciznije odrediti. Autor Medini navodi kako bi ovaj liburnski kult mogao vući korijene iz neolitskih kultova plodnosti koji su bili karakteristični za to povijesno razdoblje.²⁷

Natpisi na spomenicima podignutim Latri donose imena 13 dedikanata koja omogućuju uočavanje nekih bitnih aspekata štovanja liburnske božice. Među dedikantima bilo je osoba liburnskog podrijetla, ali i rimskih doseljenika, odnosno njihovih potomaka. Po broju posveta ističu se liburnska gentilna imena *Calpurnius* i *Turranius*. Većina imena ostalih zavjetodavaca su liburnska i potječu iz 1. stoljeća, što je vidljivo iz onomastičke formule, s iznimkom kasnijih natpisa iz 2. stoljeća koji donose gentilna imena *Domitius* i *Gellius* koja jedina nisu liburnskog podrijetla. Ta činjenica govori u prilog širenju Latrina kulta i u kasnijim fazama, kao i na pučanstvo koje nije liburnsko.²⁸

Iz imena dedikanata može se vidjeti kako su Latru podjednako štovali i muškarci i žene, što pridonosi otkrivanju nekih osobina Latrine božanske naravi. Prema navedenom može se zaključiti kako Latra nije bila isključivo zaštitnica žena i majčinstva. Veća je vjerojatnost da je predstavljala Roditeljicu i Stvoriteljicu prirode i ljudskog roda te vladaricu zagrobnog života. Riječ je dakle o božanstvu čija je narav višeslojna. Iz osobina i rasporeda Latrinih

²⁶ Nenad Cambi, *Enonska Venera Anzotika, Diadora* 9, (1980)., Zadar, str. 276, 277

²⁷ Julijan Medini, *Latra – dea Neditarum*, Duhovna kultura Ilira, Posebna izdanja ANUBiH, 67 br.11, (1984)., Sarajevo, Str. 223-225

²⁸ Medini, *Latra – dea Neditarum*, str. 231, 232

posveta može se zaključiti da je kult Latre u prvim stoljećima antike predstavljao vrhovnu religijsku ideju autohtonih stanovnika Nadina, što je posljedica razvoja kulta još prije rimske vlasti. Natpisi iz Korinija i Aserije potvrđuju širenje Latrina kulta i izvan Nadina, što navodi na zaključak o postojanju kulta u liburnskim mjestima i prije rimske okupacije te se on sa sigurnošću može smatrati autohtonim kultom.²⁹

6.3. BIND – NEPTUN

Bind je japodsko božanstvo izvora i voda kojem je u blizini sela Privilica, blizu Bihaća podignuto svetište u rimskom razdoblju. Bind je također jedino japodsko božanstvo kojemu znamo ime. Podatke o ovom božanstvu nalazimo na natpisima žrtvenika koji su u svetištu na otvorenom (*sub divo*) postavljeni od strane prvih japodskih zajednica. Pretežito su to bili pripadnici lokalne aristokracije. Na temelju materijalnih ostataka kao što su ulomci amfora, životinjske kosti i novac cara Domicijana, svetište je datirano u 1. stoljeće.³⁰

Lokalno božanstvo sinkretizirano je s rimskim Neptunom, bogom mora, voda i izvora. Sinkretičku vezu japodskog Binda i rimskog Neptuna dokazuju natpisi i prikazi Neptuna s trozupcem i Tritona s veslom na jednom od najvećih žrtvenika. Na njemu je vidljiva rimska ikonografija karakteristična za Neptuna. Riječ je o prikazu nagog, bradatog muškarca u pokretu, okruženog motivima girlande. Ovdje se radi o rimskom prikazu božanstva, dok je Bindova autohtona slika nepoznata. Neptun za Japode nije bio samo božanstvo mora, već izvora i tekuće vode pa je zbog toga bilo moguće poistovjećivanje s autohtonim Bindom. Na temelju natpisa i drugih onomastičkih osobina dedikanata, zaključuje se da je proces spajanja ovih dvaju božanstava završen sredinom ili u drugoj polovici 1. stoljeća.³¹ To božanstvo evidentno je predstavljalo vrh japodskog panteona jer njegov kult nije ugašen ni u doba antike u procesu romanizacije.

²⁹Medini, *Latra – dea Neditarum*, str. 232-235

³⁰Sineva Kukoč, *Japodi – fragmenta symbolica*, Split, 2009., str. 235

³¹Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 88

6.4. MEDAUR

Unutar Ilirika ime boga Medaura nije sačuvano u vidu materijalnih ostataka ili bilo kakvih obilježja u njegovu čast. Ovo božanstvo pojavljuje se samo na spomenicima izvan provincije. Zbog toga su od posebne važnosti dva posvetna natpisa pronađena u afričkom gradu Lambezisu (*Lambesis*). Ondje su sačuvani ostaci vjerskog kompleksa posvećenog bogu Eskulapu, Jupiteru, Silvanu i Higiji. Hram je sagradila III. Augustova legija za vrijeme careva Marka Aurelija i Lucija Vera. Hram je bio svetište i drugih božanstava kojima je sagrađeno osam manjih kapela. Ta svetišta podignuta su najvjerojatnije u razdoblju između druge polovice 2. i početka 3. st.³²

Jedno od svetišta u kompleksu Eskulapova hrama podignuo je anonimni legat, između 166. i 180. godine. On je postavio konjanički kip ili vjerojatnije reljef boga Medaura. Spomenik nije sačuvan, ali su sačuvana dva natpisa o Medauru, a napisana su u dva različita vremenska razdoblja. Prvi natpis bio je postavljen zajedno sa kulturnom slikom boga, u vrijeme kada je legat predložen za konzula (*consul iam designatus*), a drugi kada je postavljen na visoku dužnost (*adepto consulatu*). Drugi natpis otkriva njegovo ime jer se u natpisu na spomen Medauru naziva njegovim potomkom i imenjacom *Medaurius*.

U Eskulapovom hramu Medaur je imao svoj poseban kulturni prostor, vjerojatno u jednoj od kapelica, o čemu svjedoči poseban natpis u kamenu koji glasi: *Medau/ro aug(usto) / s(acru)m*. Spomenuti natpisi ukazuju na mogućnost da je Medaur možda bio izjednačen s Eskulapom. Velik broj domaćih mladića u rimskim pomoćnim jedinicama u Africi, razlog je što je ovaj kult štovan tako daleko od Ilirika.³³ Medaurov štovatelj visokog ranga najvjerojatnije je bio sa prostora Ilirika, odnosno Dalmacije odakle potječe Medaurov kult. Ishodište kulta je grad Rizinij (*Risinum*), gdje je bio štovan kao domaći Lar (*Moenia qui Risinni Aecia, qui colis arcem/ Deltmatiae, nostri publice Lar populi, / sancte Medaure...*)³⁴

O raširenosti Medaurova kulta svjedoči još jedan natpis iz južne Italije, pronađen u okolici grada Leuke (*Leuca*). U jednoj od špilja u blizini grada, među više uklesanih natpisa posvećenih bogu Jupiteru, spominje se i ime Medaura. Natpis je na latinskom jeziku i spominje dva broda koji su zapravo poznati ilirski teonimi, od kojih je jedan *Medaurus*, a drugi je nosio ime drugog ilirskog numena *Rhedon*. Natpis je zapravo posveta Jupiteru pa je ovdje isključeno štovanje ilirskog božanstva. Natpis je u zidove svetišta ugravirao *C. Cordius*

³² Dujčević-Miočević, *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989., str. 523

³³ Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, str. 523

³⁴ Isto, str. 524

Aquilinus, zapovjednik spomenutih rimskih ratnih brodova te tako ispunio zavjet. Od posade brodova poznat je samo dedikant pa se ne može govoriti o etničkoj pripadnosti ostatka ljudi.³⁵

Medaur, zaštitnik grada Rizinija i Dalmacije bio je bog kojemu je pridana ista funkcija koju je u grčkoj mitologiji imao Asklepije, tj. u rimskoj Eskulap, u čijem je lambezijskom svetištu bio štovan od ilirskih iseljenika. Ovo božanstvo štovano je tijekom dugog vremenskog perioda. Po nekim istraživanjima kult boga Medaura bio je prisutan još u ranom srednjem vijeku.³⁶

6.5. SILVAN

Silvan je italski bog poljoprivrede, šume i stočarstva. Često je prikazivan kao stariji bradati muškarac sa srpom, u pratnji psa. Štovanje boga Silvana bilo je osobito popularno na delmatskom području gdje je pronađena velika količina spomenika, epigrafskih i likovnih, ali i reljefno-epigrafskih koji dokazuju štovanje ovog kulta. Velik broj posveta Silvanu na teritoriju Delmata nije neuobičajen, jer je kult Silvana bio vrlo raširen u Italiji i u provincijama. Među dedikantima spomenika nalazi se jednak broj onih s autohtonim porijeklom kao i pridošlica, što znači da su mu jednako bili privrženi i romanizirani autohtoni stanovnici kao i došljaci.³⁷

Kod proučavanja Silvanovog kulta na području Dalmacije javlja se temeljno problemsko pitanje: je li riječ o indigenom božanstvu koje je postojalo i prije dolaska Rimljana, budući da postoje razlike u naravi i samom prikazu Silvana? D. Rendić Miočević donosi studiju o prikazima boga Silvana s područja provincije Dalmacije. On prepoznaje dva različita načina prikaza ovog božanstva. Češći je prikaz koji je sličan grčkom bogu Panu i pojavljuje se u obalnim predjelima, dok je za drugi način karakterističan prikaz mlađeg muškarca koji je sličniji italskom načinu prikazivanja Silvana. Drugi tip je rjeđi te se pojavljuje više u unutrašnjosti i Liburniji. S područja Liburnije poznato je nekoliko nalaza štovanja Silvana, i to iz Privlake, Karina i Zadra.³⁸

Na temelju ikonografskih razlika Rendić-Miočević izvodi pretpostavku da je na zadarskom području izraženija autohtona komponenta kulta, dok se u priobalju više osjeti

³⁵Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, str. 525, 526

³⁶Isto, str. 526, 527

³⁷Isto, str. 469-472

³⁸Isto, str. 471-474

kontaminacijski proces unutar autohtonog s italskim elementima, uvjetovan izraženijim procesom romanizacije. Prema N. Cambiju indigeni Silvan bio je primarno šumsko-pastirsko božanstvo. Dolaskom rimske vlasti, kroz proces poznat kao *interpretatio romana* dodjeljuje mu se ime rimskog boga Silvana, dok je procesom *interpretatio graeca* preuzet izgled grčkog Pana.³⁹

Ikonografija ovog božanstva na hrvatskim je područjima vrlo zanimljiva i osobita. Uz prikaz Silvana često se javljaju nimfe i božica Dijana pa se takvi prikazi nazivaju Silvanovim kulturnim slikama, u kojima se autohtono božanstvo javlja samo ili s jednim od prethodno navedenih ili s nekim drugim njemu asociranim božanstvom. Najbrojniji su kulturni spomenici na kojima je Silvan prikazan sam, a zastupljeni su najviše u krajevima koji su bili izloženi grčkom i kasnije rimskom utjecaju. Najveći broj spomenika je zavjetnog karaktera, a manji broj pripada svetištima u kojima su bile postavljene kultne slike.⁴⁰

O naravi boga Silvana kao i o različitim načinima njegova prikazivanja na različitim područjima iznesene su brojne teorije. Ovdje je navedena ona koja je najčešća. Dakle, postojao je autohtoni kult na širem dalmatinskom području (najviše zastupljen na području Delmata) koji je osnivanjem grčkih kolonija i širenjem helenizma poistovjećen s grčkim Panom te likovno prikazan s kozjim nogama, a s vremenom se pod utjecajem rimske vlasti poistovjetio sa Silvanom i tako dobio još neke elemente italskog božanstva uz različite regionalne interpretacije.⁴¹

6.6. KULT JUPITERA SABAZIJA

U provinciji Dalmaciji osim domaćih i rimskih, pronađeni su tragovi štovanja i nekih orijentalnih božanstava. Tijekom 3. stoljeća dolaskom trgovaca, vojnika, robova, carinika, brodarka započinje prodor istočnih vjerovanja posredstvom orijentalnih elemenata. Zabilježeni orijentalni kultovi mogu se podijeliti u nekoliko skupina: egipatski kultovi, kult boga Mitre, frigijski, sirijski i trački kultovi. Orijentalni kultovi su u odnosu na domaća i rimska božanstva bili manje zastupljeni u religijskoj svijesti domaćeg stanovništva.⁴²

³⁹Lara Miklobušec, *Silvanova svetišta na području salonitanskog agera, Rostra*, 8, br. 8, (2017)., Str. 59

⁴⁰ Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, str. 462-469

⁴¹ Medini, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 461-500

⁴²Grupa autora, *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014., str. 146

Najbolji primjer orijentalnog kulta na ovim prostorima je kult Jupitera Sabazija koji je nastao sinkretizmom, autohtonog, rimskog i frigijsko-tračkog kulta. Sabazije je bio trački bog neba i vegetacije, uz kojeg je vrlo često ikonografski vezana ruka na kojoj su obično prikazane životinje poput žabe, kornjače ili guštera. Zavjetna ruka najčešći je prikaz njegova kulta. U punoj figuri Sabazije se pojavljuje obučen u frigijsku odjeću, stoji na ovnu i u rukama mu se nalazi žezlo ili šišarka. Oko njega su obično životinje poput kornjače, bika ili zmije.⁴³

U rimskoj provinciji Dalmaciji kult tračko-frigijskog Sabazija dokumentiran je na nekoliko spomenika. Poznata su dva primjera iz Liburnije, od kojih se jedan nalazi u Ninu, a drugi u Zadru. Primjer Sabazijeva kulta u Ninu je zavjetni žrtvenik, posvećen sinkretičkom božanstvu Jupiteru-Sabaziju-Iku. Natpis na žrtveniku prvi je koji jamči kult Sabazija u Liburniji, a njegova interpretacija *Iicus* može se dovesti u vezu s imenom ženskog liburnskog božanstva Ika iz Plomina. Budući da nije poznata točna uloga autohtonog Ika s kojim Sabazije postaje kontaminiran, postavlja se pitanje zbog čega dolazi do sinkretizma. Postoji mogućnost da je poput Venere Anzotike i on bio bog plodnosti. J. Medini smatra da je u pitanju kontaminacija Jupitera Sabazija s autohtonim Ikom bazirana na tome da je *Iicus* bio jedino muško liburnsko božanstvo na ninskom području.⁴⁴

U Zadru nalazimo drugi primjer Sabazijeva kulta. Riječ je o kalupu s negativom gdje su prikazana obilježja Sabazija, Jupitera, Amona i Serapisa. Kalup je pronađen na mjestu gdje je bio kapitolijski hram, a danas se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru. Uz kalup s likom Sabazija pronađene su igle ukrašene u obliku ruke oko koje su obavijene zmije. Pročelje edikule sadrži zanimljiv prikaz sinkretizma Zeusa-Jupitera preko lika orla, zatim prikaz Asklepija preko stabla obavijenog zmijom, Sabazija preko šišarke koju drži u ruci te moguća veza s Amonom preko prisutnosti ovne glave. Odjeća i stav lika te posebni atributi upućuju da se radi o prikazu Jupitera Sabazija. Ovaj nalaz kalupa jedini je na prostoru Rimskog Carstva koji je bio namijenjen proizvodnji pločica u obliku edikule s likom Sabazija, što ga čini izvorom za proučavanje razvoja frigijske religije u vrijeme carskog razdoblja rimske države.⁴⁵

Tijekom 2. stoljeća u rimskoj provinciji Dalmaciji može se pratiti nastavak simbioze rimskih i autohtonih kultova iz 1. stoljeća, ali i sve češća pojava istočnjačkih kultova. Uvode se

⁴³Peter Selem, *Izidin trag: egipatski kulni spomenici u rimskom Iliriku*, Književni krug, Split, 1997., str. 63

⁴⁴Julijan Medini, *Sabazijev kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74, (1980), Split, str. 81, 82

⁴⁵Medini, *Sabazijev kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, str. 67-70

kultovi koje su rimski vojnici donijeli s Istoka. Na tlu provincije Dalmacije osobito su bili rašireni egipatski kultovi među kojima je najviše posveta Izidi, Serapisu, Ozirisu, Anubisu i drugima. Na početku 3. st. egipatski bogovi bili su na vrhuncu svoga utjecaja. Nakon nekog vremena svoje mjesto počeli su prepuštati sirijskim i perzijskim suparnicima i konačno samom kršćanstvu.

7. RIM I KRŠĆANSTVO

Kršćanstvo (lat. *Christianismus*) kao monoteistička, svjetska religija obuhvaća brojne kršćanske crkve, zajednice i sljedbe kojima je zajednička vjera u Isusa Krista te prihvaćanje života u skladu s evanđeljem. Utemeljio ga je Isus Krist, a sljedbenici se nazivaju kršćanima. Kršćanstvo se pojavilo u 1. stoljeću u Palestini unutar židovstva. U drugoj polovici stoljeća osamostalilo se kao zasebna religija i širilo se po gradovima Rimskog Carstva, najviše zaslugom apostola Pavla i njegovih misijskih putovanja.⁴⁶

U 2. stoljeću kršćanske su zajednice proširene na Srednji Istok, Grčku, Cipar, Pompeje i Rim. U trećem i četvrtom stoljeću kršćanstvo je već religija koja se jedina širila na račun drugih religija. Ovo širenje kršćanstva objašnjava se sadržajem vjerovanja i činjenicom da je od samog početka bilo dobro ustrojeno. Svećenstvo je bilo dobro organizirano, a sljedbenici su bili povezani u pouzdane društvene zajednice.⁴⁷

Na samom početku kršćanstvo je bilo zabranjena religija, a kršćani su unutar Rimskog Carstva bili vjerska manjina koja je vrlo često bila proganjana. Poznato je da je Rim prema različitim kultovima i religijama imao tolerantan odnos te da su mnoge od njih imale etničko obilježje. Postavlja se pitanje zašto su kršćani bili omraženi i proganjani. Za to se navodi više razloga. Prije svega, kršćanstvo se po mnogočemu razlikovalo od svih do tada poznatih religija. Dotadašnje religije bile su vezane za određene zajednice koje su postojale unutar Carstva i bilo je uobičajeno da car ima vrhovnu vlast i na religijskome polju (*pontifex maximus*). Kršćanstvo je s druge strane nadilazilo etničko, bilo je otvoreno za sve skupine ljudi, imalo je nauk i svete knjige te je donosilo nove ideje koje su bile suprotnost dotadašnjem društvenom poretku.⁴⁸ Treba naglasiti i to da je kršćanstvo prije svega

⁴⁶Kršćanstvo, u Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Preuzeto s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34232> (7.8.2018.)

⁴⁷ Josip, Ćurković, *Razvoj rimske religije*. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Osijek, 2010., str. 46

⁴⁸ Ana, Zadro, *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*, Hum 12, br. 17. - 18., Mostar, 2017, str. 185

obilježeno monoteizmom, a dobu religijskog sinkretizma ništa nije bilo tako strano i nepojmljivo kao religijska isključivost svojstvena kršćanstvu.⁴⁹

U starim vremenima religijski se poredak podudarao s političkim. Državno uređenje reguliralo je i religijske obrasce, tj. odnos prema božanstvima. Osobito je u Rimu odnos s bogovima bio shvaćen po pravnom ključu (*do ut des*), tj. ispravno etičko ponašanje i pravi kult iskazan bogovima cijelom su društvu osiguravali blagoslov i procvat. Rimski se religija najprije pojavljuje kao religija poljodjelskog naroda. Ta se religija očituje kao siromašna maštom i teološko-mitološkim ukrasima, ali je bogata etičko-pravnim elementima kojima se nastoji svakome dati ono što mu pripada da bi se utvrdila harmonija između svijeta bogova i ljudi. Zbog toga je ona nastojala regulirati razne državne aktivnosti kako bi se vršila volja bogova. Dakle, rimsku religiju karakterizirala je prožetost socijalnim osjećajem, dok je težnja i žudnja pojedinca za božanskim bila u drugom planu. Ovo je također bio jedan od razloga vjerske netolerancije između poganstva i kršćanstva.⁵⁰

Kršćanska vjera smatrana je opasnošću za tadašnji poredak, zbog čega su je brojni rimski carevi nastojali iskorijeniti putem brutalnih progona. Već je car Neron 64. godine otvorio seriju progonstva kršćana, koje se nastavilo kroz prva tri stoljeća za vladavine Domicijana, Trajana, Antonina Pija, Marka Aurelija, Komoda, Septimija Severa i ostalih.⁵¹

7.1. PROGONI KRŠĆANA U RIMSKOM CARSTVU

Kako navodi autor J. Kolarić, unutrašnju problematiku progonstva teško je točno odrediti zbog manjka autentičnih izvješća samih progonitelja. Također nisu u cijelosti poznate zakonske odredbe careva protiv kršćana. Nešto bolje su poznate samo obrambene izjave kršćana koji optužuju državu, dakle, izvješća jedne strane koja služi vlastitoj obrani. Zbog toga nisu potpuno jasni razlozi na temelju kojih je rimska država progonila kršćane.⁵²

Rimska država bila je pravna država pa ako je progonila kršćane pretpostavlja se da je za to imala neki razlog. Jedan od važnih općenitih uzroka progona bila je unutarnja radikalna oprečnost između "nove religije" i starog poganstva.⁵³ Rimska država bila je neraskidivo

⁴⁹Georgije, Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, Golden marketing, Zagreb, 2006., str. 26

⁵⁰Branimir, Gabričević, *Studije i članci: o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Književni krug, Split, 1987., str. 14

⁵¹Gabričević, *Studije i članci: o religijama i kultovima antičkog svijeta*, str. 14

⁵²Juraj Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata*, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003., str. 61

⁵³ Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata*, str. 60

povezana s rimskom državnom religijom, a kršćani su postavili zahtjev da samo oni posjeduju pravu vjeru, odbacili su bogove, njihov kult i kult cara. Taj tzv. "kršćanski ateizam" značio je napad na državu, a kršćani su doživljeni kao državni neprijatelji.⁵⁴

Međutim, pravo neprijateljstvo države prema kršćanima naraslo je nakon spoznaje o biti kršćanske religije. To se dogodilo kada se kršćanstvo raširilo i poprimilo određene oblike. Sam kršćanski nauk Rim je mogao tolerirati, ali kada se kršćanstvo pojavilo kao organizacija i hijerarhijski strukturirana zajednica, postala je opasna za državu.⁵⁵

Povod za progonstvo bilo je i odbijanje kršćana da sudjeluju u državnim žrtvama i da slave cara kao boga. Kršćani su priznavali Carstvo kao snagu koja održava red i pokoravali su se državnim zakonima, ali su se molili za cara, a ne caru. Zbog toga su proglašavani neprijateljima starih običaja i samog ljudskog roda. Optuživani su za neprijateljstvo prema državi, a sumnje su vrlo brzo prelazile u opće uvjerenje.⁵⁶

U progonu kršćana razlikuju se tri razdoblja. U prvom razdoblju koje je trajalo od Nerona do 100. god. država je tolerirala i ignorirala kršćanstvo, smatrajući ga židovskom sektom. Prvi veliki progon dogodio se za Nerona (54-68), kada je kršćane optužio za požar u Rimu. U tom razdoblju stradali su brojni kršćani.⁵⁷

U drugom razdoblju od 100. do 250. godine kršćanstvo se smatralo posebnom vjerom, ali zabranjenom, zbog navodnog neprijateljskog stava prema državi i ljudima. Treće razdoblje trajalo je od 250. do 311. g. Car Decije (249-251) tada je izdao prve opće državne zakone radi iskorjenjivanja kršćanstva i povratka svih stanovnika Carstva državnoj vjeri. Nakon njegove smrti progone su nastavili nasljednici Gal (251-253) i Valerijan (253-260), a najteži napadi na kršćane dogodili su se za vrijeme cara Dioklecijana, počevši od 303. godine utemeljenjem *tetrarhije* (četverlovašće). Namjera je bila progonima potpuno istrijebiti kršćanstvo, međutim sukob između kršćanstva i Rimskog Carstva završio je pobjedom kršćanstva za vladavine cara Konstantina Velikog.⁵⁸

Početak 4. stoljeća označio je veliku prekretnicu za kršćanstvo. Car Konstantin odlučio se u borbi protiv suparnika osloniti na kršćane te pomoću njih postići ono što njegovi prethodnici nisu mogli putem poganskih kultova, a to je duhovna obnova i jačanje države. Godine 313. u

⁵⁴Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata*, str. 63

⁵⁵Isto, str. 65

⁵⁶Slavko, Kovačić, *Kršćanstvo i Crkva u starom i srednjem vijeku*, Verbum, Split, 2004., str. 56

⁵⁷Živko, Jakić, *Povijest starog vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 164

⁵⁸Jakić, *Povijest starog vijeka*, str. 164, 165

Milanu objavio je edikt kojim je dopustio da svatko slobodno i javno ispovijeda svoju vjeru. Tom odredbom kršćanstvo je priznato kao ravnopravna i zakonski dopuštena religija.⁵⁹ Kršćani su od tada bili oslobođeni pravne nesigurnosti, a njihova vjeroispovijest nije više bila *superstitio* ili *religio illicita*, nego je izjednačena s drugim kultovima po državno pravno izrečenoj toleranciji.⁶⁰

8. KRŠĆANSTVO U ILIRIKU

Kršćanska vjera u krajevima koje danas nastanjuju Hrvati počela se javljati već u 1. stoljeću, u većim gradovima Dalmacije i Panonije. Nakon što je car Konstantin 313. godine kršćanstvo proglasio slobodnom vjerom, ono se vrlo brzo širilo po cijelom prostoru između Drave i Dunava te Jadranskog mora. Brzom širenju kršćanstva oko sredine 3. stoljeća najviše je pridonijela pokretljivost vojnika, trgovaca, robova i obrtnika. Proces kristijanizacije u Iliriku, kao i u ostatku rimskog svijeta prvo je zahvatio gradove, dok je prodor u ruralna područja bio teži i sporiji, uglavnom zbog starih ukorijenjenih vjerovanja.⁶¹

Više je putova kojim je kršćanstvo dolazilo u Ilirik. Osim preko jadranskih luka (Jader, Salona, Naron) širilo se i iz Akvileje prema unutrašnjosti, odnosno onim putem kojim su se iz Italije prema srednjoj Europi kretali vojnici i trgovci. Kršćanstvo je također dolazilo i s druge strane, iz grčkih ili greciziranih gradova na Crnom moru uz Dunav prema zapadu. U južne krajeve Ilirika evanđelje je dolazilo s juga, iz starih kršćanskih centara kao što su Solun i Filipi. Krajem 4. st. kada je za cara Teodozija (379-395) kršćanstvo postalo službenom religijom Carstva, velika većina stanovništva u ovim krajevima već je bila kristijanizirana.⁶²

U kršćanskoj literaturi Ilirik se prvi put spominje u poslanici Rimljanima (15, 19). Apostol Pavao navodi kako je od Jeruzalema pa uokolo sve do Ilirika pronio evanđelje Kristovo, na temelju čega bi se moglo zaključiti da je u naviještanju evanđelja stigao do granica Ilirika. Međutim na temelju navedenog ne može se sa sigurnošću utvrditi da je ondje i bio. Ipak, pretpostavlja se da su neki njegovi vjernici iz pograničnih krajeva stigli u Ilirik.⁶³

⁵⁹Jakić, *Povijest starog vijeka*, str. 168

⁶⁰*Milanski edikt* u Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslava Krlež. Preuzeto s <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40820> (9.8.2018.)

⁶¹ Mile Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, Crkva u svijetu, Split, 2007., str. 16

⁶²Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, str. 284

⁶³ Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, str. 17

Najstarija biskupska sjedišta u Iliriku, poput Salone, Srijemske Mitrovice (Sirimum), Siska (Siscia), Vinkovaca (Cibalae), Osijeka (Mursa) i drugih, ne spominju se prije sredine 3. stoljeća u vrelima, iako je kršćanstvo u ovim krajevima bilo prisutno i ranije. Kršćanska vjera u Dalmaciji se pojavila već u apostolsko doba. Jedan od prvih vjerovjesnika bio je sv. Tit, učenik sv. Pavla. Naime, sv. Pavao u svojoj Poslanici Timoteju (2 Tim 4,10) piše da je Tita poslao u Dalmaciju.⁶⁴

8.1. KRŠĆANSTVO U DALMACIJI

Prvi tragovi kršćanstva pojavili su se u Dalmaciji pred kraj 1. stoljeća. F. Šišić navodi kako se u to vrijeme moglo raditi samo o pojedinim općinama koje su se zatim u drugoj polovici 3. stoljeća udružile u biskupiju sa sjedištem u Saloni.⁶⁵

Jedan od prvih vjerovjesnika bio je biskup sv. Tit, učenik sv. Pavla. O tome govori Poslanica Timoteju koju je pred kraj života napisao apostol Pavao kao svojevrsnu duhovnu oporuku, a u kojoj navodi da je njegov učenik Tit otišao u Dalmaciju. Ne navodi se u koji ga je grad poslao pa se nagađa da je to mogao biti glavni grad Salona ili možda Epidaur i Narona. Svakako ostaje činjenica da je sv. Tit bio u Dalmaciji.⁶⁶ Međutim, neki autori smatraju da nema pouzdanih izvora o tome je li Tit stigao u Dalmaciju i gdje je točno širio Kristov nauk. Neki od autora iznose tvrdnje da Titovo propovijedanje nije bilo uspješno i da je ugušeno u vrijeme Neronova progona.⁶⁷

Na temelju Pavlovih poslanica te dobre povezanosti istočnojadranske obale s Mediteranom moguće je tvrditi da prvi tragovi kršćanstva u Dalmaciji sežu u apostolska vremena, iako arheološkim istraživanjima nije potvrđeno postojanje kršćanskih zajednica u vremenu od 1. do 3. st. O kršćanskim elementima može se sa sigurnošću govoriti tek od druge polovice 3. st. kada u provinciju Dalmaciju dolaze misionari i tada počinje intenzivniji razvoj kršćanske religije. Novu vjeru širili su trgovci, propovjednici, carinici, vojnici i državna administracija. Sredinom 3. st. kršćanstvo je bilo prisutno i na carskom dvoru. Pisac crkvene povijesti Euzebije donosi podatke o stradanju carskih sluga zbog ispovijedanja kršćanske vjere.⁶⁸

⁶⁴Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata* str. 17, 18

⁶⁵Šišić, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600-1526.- prvi dio*, str. 64, 65

⁶⁶Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, str. 17

⁶⁷Zadro, *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*, str. 186

⁶⁸Isto, str. 187

Kršćanstvo se u provinciji Dalmaciji širilo dobro izgrađenim cestama, ali je najprije stizalo morskim putem u lučke gradove kao što su Jader, Epidaur i Salona. U te primorske gradove dolazili su misionari i formirali prve kršćanske zajednice, a s vremenom je uspostavljena i crkvena hijerarhija. Odatle se kršćanstvo kasnije širilo prema unutrašnjosti Ilirika. Nova religija je u prvim stoljećima sporije prodirala u unutrašnjost provincije. Prve kršćanske zajednice u unutrašnjosti formirale su se uz važne cestovne pravce koji su povezivali Salonu s važnijim urbanim središtima poput Siscije ili Sirmija. Stanovništvo u izoliranim ruralnim područjima teže se odricalo svojih autohtonih kultova i prihvaćalo kršćanstvo pa se proces kristijanizacije i izgradnje crkava u unutrašnjosti može pratiti tek od kraja 4. i početka 5. st.⁶⁹

8.2. SALONA I SALONITANSKI MUČENICI

Kršćanstvo se u glavnom gradu Dalmacije, Saloni pojavilo vrlo rano. Širili su ga u prvom redu sami kršćanski vjernici, pretežito vojnici i trgovci. Nakon što je kršćanstvo dobilo slobodu 313. godine, ono se naglo širi i doživljava puni procvat u Saloni, ali i na cijelom području Dalmacije.⁷⁰

Od sredine 3. st. Salonu karakterizira razvitak jake kršćanske zajednice i njezin utjecaj na cijelu pokrajinu Dalmaciju. U to doba može se govoriti samo o pojedinim općinama koje su se u drugoj polovici 3. st. udružile u biskupije sa sjedištem u Saloni. Tada salonitanski biskup postaje metropolit cijele provincije Dalmacije.⁷¹ U Saloni susrećemo najbitnija stoljeća u razvitku starog kršćanstva, koja su ostavila dubok trag u stvaranju europskih civilizacija. Grad je zauzimao istaknuto mjesto u doba kasne antike, a salonitanski biskup i metropolit bio je dobro poznata i važna osoba.⁷²

Prvi poznati biskup koji je djelovao u Saloni i na širem području Dalmacije bio je sv. Venancije, koji je bio mučen 257. godine u Duvnu. On je bio biskup misionar, dok je prvi rezidencijalni biskup u Saloni krajem 3. st. bio sv. Dujam (Dominus, Domnio). Umro je mučeničkom smrću za vrijeme cara Dioklecijana 10. travnja 304.⁷³ U tom progonu stradalo je još nekoliko kršćana koji su zajedno sa sv. Dujmom najvjerojatnije smaknuti u Amfiteatru, a radilo se o Teliju, Antiohijanu, Gajanu, Paulinijanu i Asteriju. Njihova tijela pokopana su

⁶⁹Zadro, *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*, str. 188

⁷⁰Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, str. 17, 18

⁷¹Monika Bereš, *Salona*, *Essehist* 6, br. 6, Osijek, (2014)., str. 3

⁷²Einar, Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Književni krug, Split, 1996., str. 24

⁷³Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, str. 17, 18

uz sjeverne bedeme Salone, oko kojih se poslije razvio kompleks na Kapljaču. Još jedan salonitanski mučenik bio je i sv. Anastazije, podrijetlom iz Akvileje, sahranjen u grobnici kršćanke Asklepije, mjestu kasnijeg važnog grobljanskog kompleksa Marusinac. Osim spomenutih, poznat je i kult sv. Feliksa koji se spominje u nekoliko izvora, a u nekima mu se pridaje i naslov biskupa. Riječ je o lokalnom mučeniku koji se veže uz Epetij, ali i Dioklecijanovu palaču.⁷⁴

Starokršćanska groblja u Saloni (Manastirine, Kapljač, Marusinac) značajni su kompleksi koji nam potvrđuju razvoj kulta mučenika, kao i razvoj arhitekture vezane uz taj kult. Naime, mjesto sahrane nekog kršćanskog mučenika bilo je predmetom osobitog štovanja. Kršćanski vjernici željeli su biti pokopani što bliže grobu mučenika kako bi na drugom svijetu osigurali vječno blagostanje. Iz navedenog razloga oko grobova pojedinih mučenika razvila su se velika groblja na kojima su se u određene dane obavljali obredi. Kult mučenika sam po sebi ne predstavlja novost jer je kult mrtvih i u pretkršćansko doba bio stoljećima prisutan. Međutim, zanimljivo je da su na najranijim kršćanskim grobovima u Saloni arheološki dokumentirani ostaci poganske tradicije i običaja kulta mrtvih (daće, plesovi, pjevanje). Kako bi Crkva stala na kraj takvoj poganskoj praksi, započela je izgradnju bazilika (tzv. cementerijalne bazilike) nad grobovima mučenika, koji su se od tada nalazili u prezbiteriju, prostoru određenom za kler. Crkva je također poganske običaje nastojala zamijeniti drugim sadržajima kao što su procesije, pjevanje psalama, dijeljenje relikvija i dr.⁷⁵

Spomenuta starokršćanska groblja i brojni latinski natpisi na pronađenim sarkofazima govore o bogatom vjerskom životu salonitanskih kršćana. Također, o dobro organiziranoj kršćanskoj zajednici i o velikom broju vjernika svjedoče i brojne velike crkve. Nakon Milanskog edikta započela je u Saloni gradnja velikog vjerskog višeslojnog kompleksa koji se gradio desetljećima. U njemu su bile podignute sve zgrade neophodne za ispovijedanje vjere potrebne kršćanskoj zajednici. To su bile dvije velike crkve, zatim krstionica, biskupski stan, atrijski i predvorja. F. Bulić pretpostavio je da je sjeverna crkva bila glavna biskupska crkva Salone te ju je nazvao gradskom bazilikom (*Basilica urbana*). Riječ je o trobrodnoj bazilici s velikom polukružnom apsidom, čiji su temelji i danas vidljivi. Gradnju bazilike započeo je biskup Simferije (oko 397.-405.), a dovršio ju je njegov nasljednik Hezihije (406.- 418.) *cum*

⁷⁴Zadro, *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*, str. 192

⁷⁵Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, str. 285

clero et populo (sa svećenicima i narodom), kako piše na ulomku sačuvanog mozaika. Kao i ostale crkve toga doba i ova je tijekom vremena više puta pregrađivana, osobito u 5. st.⁷⁶

Osim salonitanske biskupije na području rimske Dalmacije i Prevalitane poznate su i brojne druge kao što su Delminium (Duvno), Risinum (Risan), Doclea (Duklja), koje su osnovane nešto kasnije. Osim spomenutih biskupija i sakralne arhitekture, pronađeni su i brojni lokaliteti s ostacima crkava iz predhrvatskog razdoblja. Na većini hrvatskih otoka, kao i u cijelom obalnom području arheološkim istraživanjima utvrđeno je postojanje brojnih bazilika i manjih crkava u starokršćansko vrijeme. Takvi lokaliteti pronađeni su i u obalnom zaleđu te duboko u unutrašnjosti. Na području Bosne i Hercegovine pronađeno je oko 60 lokaliteta s ostacima crkava iz 5. i 6. st.. Ostaci većeg broja crkava iz istog razdoblja pronađeni su i u Crnoj Gori. Sve to potvrđuje da je kršćanstvo bilo rašireno u cijeloj rimskoj Dalmaciji i da je osobito dobro bilo razvijeno u doba kasne antike.

⁷⁶Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, str. 34, 35

9. ZAKLJUČAK

Rimskim osvajanjem istočne obale Jadrana i dolaskom Rimljana na prostor provincije Dalmacije započelo je prodiranje i širenje brojnih tekovina rimske civilizacije. Uz rimsku kulturu i način života na ovom prostoru širila se i rimska religija. Rimski doseljenici zatekli su autohtono stanovništvo s ukorijenjenim religijskim sustavom i načinom življenja. Uskoro je započeo proces romanizacije te postepena asimilacija autohtonog i rimskog stanovništva, što je na religijskom području rezultiralo štovanjem novoosnovanih kultova koji procesom različitih sinkretizama i kontaminacija dobivaju nove osobine i novi karakter. Pojedina autohtona božanstva sinkretizirana su s nekim božanstvima rimskog panteona preko *interpretatio romana*. Liberalni rimski panteon tolerirao je velik broj bogova i božica te je prihvaćao i čvrsto ukorijenjena autohtona božanstva.

Najveći broj autohtonih kultova u provinciji Dalmaciji potječe sa područja koja su naseljavali Histri i Liburni. Na području Liburna zadržao se kult autohtone Anzotike, koja je sinkretizirana s rimskom Venerom, zatim kult Latre koji je primjer neosinkretiziranog božanstva, sa središtem u Nadinu. Kod Japoda je zabilježeno štovanje jednog kulta, boga Binda, koji je poistovjećen s rimskim Neptunom. Na delmatskom prostoru potvrđen je kult Silvana, Dijane i nimfi. Nadalje, zabilježeno je i štovanje kulta Medaura, ali on nije potvrđen na teritoriju provincije, već izvan Ilirika, u sjevernoj Africi. O prisutnosti orijentalnog kulta u Dalmaciji najbolje svjedoči Kult Jupitera Sabazija, nastao sinkretizmom autohtonog, rimskog i frigijsko-tračkog kulta. Bitno je naglasiti da je teško odrediti izgled i karakter autohtonih božanstava, budući da o njima govore samo tragovi natpisa. Autohtoni kultovi poznati su nam samo iz rimskog vremena, pisani su u rimskoj formi i prikazivani na rimski način, što otežava njihovo proučavanje. Zbog toga možemo pretpostaviti da su neka domaća božanstva možda tumačena kao nadnaravne sile bez određenog oblika. Većina autohtonih kultova ipak nije potpuno romanizirana, jer je *interpretatio Romana* sigurno potvrđena samo kod manjeg broja lokalnih božanstava, dok je jedan dio domaćih božanstava doživio samo manji, formalni stupanj prilagodbe.

Na temelju navedenog može se zaključiti kako se romanizacija ipak nije uspjela potpuno nametnuti i prevladati. Sam proces tekao je u oba smjera, a lokalno stanovništvo suprotno uvriježenom stavu, nije bilo pasivno već se prilagođavalo novom vremenu, uvodeći i svoje osobitosti u razvoj vlastitog identiteta. Iako su autohtone religije kroz stoljeća bile izložene utjecajima različitih razvijenijih religija, poput grčko-rimske i orijentalne, one u načelu u

najbitnijim elementima ne gube svoja univerzalna značenja. Autohtona vjerovanja ostaju prisutna kroz cijelo razdoblje antike.

Poganska religioznost kakvu nalazimo kod Rimljana i drugih naroda u antičkim vremenima, uvelike se razlikuje od kršćanske religije koja se javlja u prvim stoljećima nove ere. Međutim, poganstvo je bilo vrlo značajno za kršćanstvo i možemo ga smatrati podlogom nove vjere. Rano kršćanstvo svojom je koncepcijom Boga, navještenjem radosne vijesti i strogim moralom proželo i iznutra transformiralo društvo Rimskog Carstva. Poganski svijet do pojave kršćanstva bio je u cijelosti prožet politeizmom. Ljudi su navikli na stupnjevanje bogova, a ideja o jednom apsolutnom Bogu nigdje se nije pojavljivala. Zbog toga pojavom kršćanstva religija dobiva novi smisao.

Prve vijesti o kršćanstvu u našim krajevima datiraju iz apostolskih vremena. Ilirik spominje sv. Pavao u Poslanici Rimljanima, a njegov učenik Timotej bio je u Dalmaciji. Tragovi širenja nove vjere pronađeni su i u Saloni, važnoj luci i trgovačkom i prometnom središtu provincije Dalmacije. Međutim, kršćanska djelatnost u prva tri stoljeća bila je uglavnom prikrivena pa prije 3. st. i prvih progona nema sigurnih povijesnih podataka o kršćanstvu na našem prostoru.

Iako je na samom početku kršćanstvo bilo jedva tolerirano, a često i okrutno proganjano, u 4. stoljeću ono doživljava punu afirmaciju i postupno nadvladava tradicionalne bogove rimske države, kao i razne misterijske religije s Istoka. Kršćanska religija izborila se za ravnopravan status, a zatim i službeni. U cijelom Rimskom Carstvu pa i kod nas kršćanstvo je prihvaćeno kao novi religijski svjetonazor, te je brzo nadvladalo mnogobožačko poganstvo.

10. LITERATURA

1. Bereš, Monika, *Salona*, *Essehist* 6, br. 6, 2-7. Osijek, 2014. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/184339>(Zadnja posjeta 11. 8. 2018.)
2. Cambi, Nenad, *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
3. Cambi, Nenad, *Enonska Venera Anzotika*, *Diadora* 9, 273- 279. Zadar, 1980.
4. Ćurković, Josip, *Razvoj rimske religije*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Osijek, 2010.
5. Dyggve, Ejnar, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Književni krug, Split, 1996.
6. Gabričević, Branimin, *Studije i članci: o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Književni krug, Split, 1987.
7. Grupa autora, *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
8. Jakić, Živko, *Povijest starog vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
9. Kolarić, Juraj, *Povijest kršćanstva*, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003.
10. Kovačić, Slavko, *Kršćanstvo i crkva u starom i srednjem vijeku*, Verbum, Split, 2004.
11. *Kršćanstvo*, Hrvatska enciklopedija (on-line), Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34232> (Zadnja posjeta 7.8.2018).
12. Kukoč,Sineva, *Japodi – fragmenta symbolica*, Književni krug, Split, 2009.
13. Matijašić, Robert, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*,Leykam international, Zagreb, 2009.
14. Matijašić, Robert, *Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija*, FF Press, Zagreb, 2013.
15. Medini, Julijan, *Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Dometi* 17, br. 5, 7-32, Rijeka, 1984.
16. Medini, Julijan, *Latra – dea Neditarum*, Duhovna kultura Ilira, Posebna izdanja ANUBiH, 67, br. 11, 223-243. Sarajevo, 1984.
17. Medini, Julijan, *Sabazijev kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, br.74, 67-86, Split, 1980.
18. Miklobušec, Lara, *Silvanova svetišta na području salonitanskog agera*, *Rostra* 8, br. 8., 59-66. Zadar, 2017. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/182140> (Zadnja posjeta 11.8.2018.)

19. *Milanski edikt*, Hrvatska enciklopedija (on-line), Leksikografski zavod Miroslava Krleže. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40820> (Zadnja posjeta 9. 8. 2018.)
20. Mimica, Bože, *Dalmacija od antike do 1918.*, Naklada Vitagraf, Rijeka, 2003.
21. Ostrogorski, Georgije, *Povijest Bizanta 324-1453.*, Golden marketing, Zagreb, 2006.
22. Perinić, Ljubica, *Različite razine sinkretizma na tri Silvanova spomenika*. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 32, br. 1, 215-228. Zagreb, 2015. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/148854> (Zadnja posjeta 10. 8. 2018.)
23. Rendić-Miočević, Duje, *Iliri i antički svijet*, Književni krug, Split, 1989.
24. Sanader, Mirjana, *O antičkim kultovima u Hrvatskoj*. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 101, br. 1, 157-186. Zagreb, 2008. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/31106> (Zadnja posjeta 11. 8. 2018.)
25. Sanader, Mirjana, *Rasprava o rimskim kultovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
26. Selem, Peter, *Izidin trag: egipatski kulturni spomenici u rimskom Iliriku*, Književni krug, Split, 1997.
27. Srakić, Marin, *Ideal mira*. Crkva u svijetu 23, br. 4, 294-310. Split, 1988. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=127754 (Zadnja posjeta 9. 8. 2018.)
28. Suić, Mate, *Antički Nin (Aenona) i njegovi spomenici*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 16 - 17, str. 61-104. Zadar, 1969.
29. Suić, Mate, *Zadar u starom vijeku*, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981.
30. Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1526. - prvi dio*, Marjan tisak, Split, 2004.
31. Vidović, Mile, *Povijest crkve u Hrvata*, Crkva u svijetu, Split, 2007.
32. Zadro, Ana, *Povijesni kontekst širenja kršćanstva na jugoistočnome Jadranu*. Hum 12, br. 17. - 18., 184-210. Mostar, 2017. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=295366 (Zadnja posjeta 10. 8. 2018.)
33. Zaninović, Marin, *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

11. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. – Kip božice Venere Anzotike s Prijapom, Nin, sred. 1. st. (Preuzeto s <https://perceiveart.com/klasicni-rim-na-tlu-hrvatske/> (12. 8. 2018.)

Slika 2. - Natpis božice Anzotike iz Nina (Preuzeto iz J. Medini, 1984.)

Slika 3. – Latrin natpis (Preuzeto iz J. Medini, 1984.)

Slika 4. – Žrtvenik s posvetom Bindu Neptunu iz Privilice, Zemaljski muzej u Sarajevu (Preuzeto iz M. Sanader, 2008.)

Slika 5. – Votivni reljef Silvana iz Solina, Arheološki muzej u Splitu (Preuzeto iz M. Sanader, 2008.)

Slika 6. – Votivni reljef Silvana iz Peruče, Arheološki muzej u Splitu (Preuzeto iz M. Sanader, 2008.)

Slika 7. – Silvan s Nimfama na reljefu iz Garduna (Tilurium) kod Sinja (Preuzeto s: Proklesis enciklopedija (online) „*Gardun*“, <http://proleksis.lzmk.hr/22712/> (12. 8. 2018.)

Slika 8. – Zavjetni žrtvenik iz Nina posvećen Sabaziju Jupiteru Iku (Preuzeto iz J. Medini, 1984.)

Slika 9. – Sabazijeva zavjetna ruka od bronce iz Sasa (Preuzeto s: Arheološki portal Bosne i Hercegovine, „*Brončana ruka boga Sabazija*“, <http://arheon.org/broncana-ruka-boga-sabazija/> (12. 8. 2018.)

Slika 10. – Reljef s prikazom rimskog Panteona iz Splita, Arheološki muzej u Splitu (Preuzeto iz M. Sanader, 2008.)

Slika 11. – Topografska karta Salone, 1933. (Preuzeto iz E. Dyggve, 1996.)

Slika 12. – Basilica Urbana u Saloni, tlocrt baptisterija (Preuzeto iz E. Dyggve, 1996.)

Slika 13. - Rekonstrukcija Episkopalnog sklopa u Saloni, 1954. (Preuzeto iz E. Dyggve, 1996.)

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

Slika11.

Slika 12.

Slika 13.

Slika 14.